

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA
HITTUDOMÁNY-BÖLCSELETI OSZTÁLYÁNAK FELOLVASÁSAI
SZERKESZTI SCHÜTZ ANTAL OSZTÁLYTITKÁR
1. kötet. 1. szám.

SZENT JÁNOS APOKALYPSISA ÉS A VILÁGTÖRTÉNET

SZÉKELY ISTVÁN
OSZTÁLYELNÖKTŐL

Felolvasta 1916. évi november hó 3-án.

BUDAPEST
STEPHANEUM NYOMDA R. T.
1917.

Kiadja a Szent István Akadémia.

SZENT JÁNOS APOKALYPSISA ÉS A VILÁGTÖRTÉNET.

A Biblia utolsó könyve, az Újszövetség nagy jövendölése, de egyszersmind a világirodalomnak is egyik legérdekesebb műve a szent János-féle Titkos jelenések könyve, görög néven Apokalypsis. Amely fenséges nyitánya a Bibliának a mózesi teremtéstörténet (a hexaëmeron), époly nagyszerű finaléja annak az Apokalypsis, a bibliai világnézet és a rá épített erkölcsi rend végleges diadalának drámája és apotheosisa.

Az apokalypsis (görögül = kinyilatkoztatás) általában irodalmi műfaj, kinyilatkoztatás alakjába öltöztetett tanköltemény, vagy pedig költői alakba, főleg jelképekbe burkolt kinyilatkoztatás, mely a bibliai, bibliautánzó (apokrif) és általában a régi vallásos irodalomban nagy szerepet játszik s némileg hasonló a drámai költeményhez.¹ Eredetét vagy legalább felvirágzását annak a lelkiállapotnak és azoknak a szellemi mozgalmaknak köszöni, melyek a zsidóságban Nagy Sándor után — a hellenista korban — egyrészt a keleti és görög eszmék, a zsidó vallás és a pogány vallások érintkezése és egymásrahatása folytán, másrészt a jövendölésekből merített vérmes remények és a valóságos szomorú politikai helyzet közti ellentét lesújtó hatásából eredtek. A messiási reményeket igyekeztek a világtörténetbe beilleszteni, a népet a jelen szolgaságban és szenvedésekben fényes, boldog jövővel, új világgal, az Isten országának és az erkölcsi rendnek győzelmével vigasztalni. A jövendő történetén kívül a világegyetem és a másvilág titkait is megpróbálták majd látomások, majd földi, égi és alvilági utazások alakjában kinyilatkoztatni. Ez a történetbölcseleti, természettudományi és túlvilági spekuláció számos kinyilatkoztatásszerű, nagyrészt képekből és symbolumokból felépített művet vagyis apokalypsisist termelt, miértis az egész szellemi és irodalmi mozgalom vagy irány apokalyptikának neveztetik. Ez a spekuláció és irodalom átment az öskeleszténységbe is, mely természetesen kiküszöbölte belőle a zsidó nemzeti eszméket s belevitte a maga vallási és erkölcsi fogalmait és tanait.

¹ A világi irodalomban is vannak apokalypsis alaku művek, pl. Dante Divina comédiája, a Faust második része, Az ember tragédiája stb.

Az apokalyptikus irodalmi műfajnak egyik legjellegzetesebb, legfontosabb és legszebb képviselője az újszövetségi Apokalypsis, mely a világra váró csapásokat, a pogány Róma bukását, a kereszténység diadalát s azonkívül a világ végének eseményeit jövendöli meg. Ez a könyv a keresztény és pogány világ közti nagy ellentétnek vulkáni kitörése, az első véres üldözésektől megriadt kereszténység jajkiáltása, a colosseum vértanuinak, Nero élő fáklyáinak reménye és vigasztalása, a «szenteknek» az önistenítő és sátáni hatalommal dühöngő «vadállatra», «a vértanuk véréből részeg paráznaszemélyre», az akkori idők antikrisztusára mondott álka, harci riadó ahhoz a háromszázados küzdelemhez, melyet a kereszténység a római birodalommal megvívott s melyből Nagy Konstantin alatt győztesen került ki a kereszt. De a könyv egyúttal úgy tekinthető, mint az egyház egész jövőjének történetbölcsélete, az egyháztörténet szereplő tényezőinek, törvényeinek és jellemző tünényeinek az ősegyház példájában előképezett (typikus) rajza, az egyház szenvedéseinek, küzdelmeinek és diadalainak theodicaeája. Mindezt az Apokalypsis nem történelem vagy értekezés alakjában adja elő, hanem merész, keleties színezetű, a modern nyugati ember szemével nézve néha bizarrnak tetsző képekben és dramatizált jelképes látomásokban, olyan elevenességgel és drámai erővel, hogy az egész könyvet képsorozatban lehetne megfesteni, élőképekben előadni, zenedrámává vagy oratoriummá feldolgozni és mint ilyet színre hozni, ép úgy vagy még sokkal inkább, mint a Divina comediát, Az ember tragédiáját vagy a Parsifalt.

Nem csoda, hogy a Jelenések könyve a maga titokszerűségével és történelmi jövendöléseivel minden időben rendkívül izgatta a kíváncsiságot és képzeletet; tartalmánál fogva pedig nagyon alkalmas volt különféle dogmatikai tanok támogatására s történelmi és politikai ábrándok szövésére. Alig van bibliai könyv, a Biblián kívül pedig nincs is a világirodalomban könyv, mellyel annyit foglalkoztak, melyet annyit magyaráztak volna, mint a Jelenések könyvét. De olyan könyv sincs, melynek értelméről régen úgy, mint újabban annyira eltértek volna a vélemények, mint ezéről. Némelyek a világ végének leírását, mások pusztá vallási és erkölcsi allegóriákat, sokan az egész világ- és egyháztörténet vázlatát, mások az egyház győzelmének megjövendölését, némely újabb magyarázók az egykorú események, hangulatok és remények visszatükröződését vagy éppen átdolgozott pogány, hitregék gyűjteményét vélték feltalálhatni benne. Ugyanis a könyv épen homályossága és képeinek hajlékonysága miatt sok mindenre ráillik vagy rá alkalmazható. Mint az apokalyptikus

jövendöléseket általában, úgy könyvünket is minden nemzedék igyekezett a maga korára vonatkoztatni vagy abból a maga történelmi spekulációt igazolni. Nagy és nehéz időkben, fizikai és történelmi katasztrófák idején mindig akadtak, kik ezekben apokalyptikus jövendölések teljesedését látták, ami napjainkban is megtörtént. S dacára e tömérdek magyarázatnak, ez az a bibliai könyv, melyet a keresztény világ mainap is legkevésbé ismer és ért, sőt a legtöbb theologus sem tudja, mit csináljon vele.

A XVII. század nagy katolikus exegetáitól felvetett új eszmék, majd az utóbbi század nyelvészeti, (zsidó és ókeresztény) irodalomtörténelmi nemkülönben vallástörténelmi kutatásai lényegesen megvilágították e könyv értelmét. Újabban kivált a protestáns theologusok végeztek óriási munkát a könyv eredetének és értelmének tudományos megállapításában. Kár hogy a szabadelvű irány hívei magyarázataikban az ókeresztény hagyományt elhanyagolták, a történelmi adatok és a könyv természete ellenére szent János apostol szerzőségét,¹ sőt újabban (a nyolcvanas évek óta) a könyv egységét is² kétségbe vonták, annak tartalmát csaknem egészen a megelőző irodalomból, az egykorú eszmékből, várakozásokból és történelmi hatásokból, sőt idegen vallásokból származtatták,³ a szerző-

¹ Az újabb protestáns theologusok nagy része a Jelenések könyvét egy másik Jánosnak — János-Márknak az evangelistának, vagy pedig a Papiasnál említett János presbyternek — vagy más ismeretlen szerzőnek tulajdonítja. Azonban a II. századig visszamenő tanúbizonyságok egész sora János apostol szerzőségét kétségtelemé teszi.

² Némelyek szerint egy ósapokalypsis (Grundschrift) van ismételt adalékokkal bővítve (Völter), mások szerint egy régibb zsidó apokalyptikus mű van keresztény kéztől átdolgozva (Vischer, Harnack), mások szerint az egész könyv különféle zsidó vagy keresztény eredetű művekből vagy töredékekből van összeszerkesztve (Weyland, Spitta, Erbes, Weiss J. stb.), ismét mások szerint egy keresztény vagy zsidó apokalypsisa van régibb idegen művek és töredékek beleszöve (Weizsäcker, Sabatier, Rauch stb.). Azonban mindezek a vélemények, azonkívül hogy egymásnak ellenmondanak és egymást cáfolják meg, nagyrészt előítéletlen, képzelődésen, túlzáson, kritikai önkényen, erőszakos és helytelen magyarázatokon alapulnak s hajótörést szenvednek a könyv egységes és tervszerű szerkezetén, a részek sokszoros összefüggésén, az eszmék és tanok lényeges azonosságán, az egész mű egyforma nyelvéen. Csak annyi igaz, hogy szerzőnk a könyv fogalmazásában forrásokot használt, a prófétákon és az apokalyptikai hagyományon kívül talán régibb zsidó apokalyptikus műveket és töredékeket is, melyekből képeket, formákat és fogalmakat kölcsönzött s azokkal saját keresztény gondolatait és tanait fejezte ki. Ezeket a kölcsönzött elemeket a szerző nagy önállósággal és eredetiséggel dolgozta fel s a prófétái és apokalyptikus eszmék, képek és formák mintájára újakat is teremtett. Azonkívül az idegen és eredeti alkotó részekből tervszerűen felépített és mesterséges szerkezetű irodalmi művet alkotott. A források használata tehát nem érinti a mű hit- és erkölcsi eredetiségét és prófétái jellegét.

³ Lásd alább 34. l. a kortörténelmi és vallástörténelmi magyarázókat.

ben pedig minden eredetiséget és jövőbe látást eltagadtak. De épen ezen kutatások, tévedések és viták folyamában szűrődött le és alakult ki az igazság. Ma azt mondhatjuk, hogy a Jelenések könyve nem hét pecséttel lezárt könyv többé, hanem annak értelme lényegében és fő vonásaiban világos és bizonyos. Különösen megállapítást nyertek a következő tények és elvek, melyek a könyv megértésének alapját képezik.

1. A könyv dogmatikai és prófétai tartalmára nézve a hagyomány és a kereszténység hite szerint isteni sugalmazásból, sőt egyenesen kinyilatkoztatásból származott. Azért a keresztény theologus benne elvileg és általánosságban igazi jövőndölést lát. De hogy milyen természetű ez a jövőndölés, hogy valamely kérdéses helyen van-e és milyen jövőndölés és mire vonatkozik, azt megállapítani az exegetikai tudomány feladata, melynek ebben a hagyományon kívül nyelvtani, logikai és történelmi érvekre kell támaszkodni. Senki sincs azonban a régieknek sokszor a tényállás hiányos ismeretén alapuló, hibás föltevésekből kiinduló, inkább épületes, mint tudományos célú, mindenesetre pedig eltérő és ellenmondó magyarázataihoz kötve.

2. Az apokalypsis történeti eredetét tekintve, a régi tanúk és saját tartalmának bizonyossága szerint époly alkalmi irat, mint a többi újszövetségi könyv, vagyis történeti okokból és célból, a kor viszonyaiból és szükségleteiből s ezek kielégítésére született. A szerző a könyv tartalmát korának állapotához, eseményeihez, bajaihoz, hangulatához és reményeihez szabta, tehát a könyv ezekre való tekintettel magyarázandó.

3. Továbbá a mi Apokalypsisunk nem elszigetelt irodalomtörténeti jelenség, hanem irodalmi tartalmára és alakjára nézve az ószövetségi próféták utánezata s az apokalyptikus irodalom egy tagja. Ennélfogva a prófétai és apokalyptikus irodalommal kapcsolatban s ezek világánál kell azt magyarázni. Az eszmekört, képeket és formákat legalább részben a szerző nem maga gondolta ki, hanem szemlátomást kölcsönözte és pedig részint a próféták irataiból, részint az apokalyptikai hagyományból és irodalomból, mely utóbbinak könyvünk keletkezése idején már csaknem három százados múltja, kialakult eszmeköre, irodalmi alakja, képei és műnyelve voltak. Az apokalyptikai hagyományban a mythológiákból beszivárgott elemek is voltak, melyeket a mi Apokalypsisunk is átvehetett képek gyanánt keresztény gondolatok kifejezésére. Mindezt azonban a szerző sok önállósággal és eredetiséggel dolgozta fel.

4. Az Apokalypsis alakjára nézve különféle képes beszédekből,

talán néhány allegoriából, de főleg jelképekből álló költői mű, melyet nem szabad szó szerint magyarázni és nem szabad a jelképes látomások minden részletének theologiai vagy történeti értelmet tulajdonítani.¹ Továbbá az Apokalypsis keleties mű, mely keleti észjárással, irodalmi formákkal és izléssel van írva; hiba volna tehát abban a nyugati irodalom logikáját, formáit és szabályait keresni.

5. Az Apokalypsis saját vallomása (1, 1. 19. 4, 1. 22, 6.) és tartalmának legtermészetesebb értelme szerint legalább nagyban és egészben történelmi jövendölés akar lenni, nem pedig elvont eszmék vagy tanok allegóriája vagy jelképezése. A történetnek is inkább symboluma, mint allegóriája. Lehetnek benne talán itt-ott történelmi allegóriák, az eseményeknek teljes és hű képletes ábrázolásai, de a könyv tartalmának legalább legnagyobb része jelkép, symbolum, melynek csak egyes jellemző vonásai bírnak történelmi jelentéssel, részletei azonban pusztán a kép díszítményei, történelmi jelentés nélkül. Azért a könyvben általában nem szabad a történelmi események élethű és részletes leírását keresni, hanem inkább történetbölcseletet, a történelem jellegzetes tünetjeinek, mozgó erők, törvényeinek, irányainak és tanulságainak jellemzését vagy legfeljebb bizonyos kimagasló tényezők és döntő események általános vázlatát.

6. Valószínű, hogy az egész könyv tartalmában nagyjában történelmi sorrend és folytonosság van. Ezt kívánja a történelmi jövendölés természete és így szokott ez lenni az apokrif történelmi apokalypsisokban is. Úgy látszik azonban, hogy némely későbbi eseményekre a könyv néha már előzetesen rámutat, anticipálja azokat. Az is lehet, hogy a szerző némely eszmékre vagy eseményekre ismételve visszatér (recapitulatio); de nagyobb párhuzamos részek vagy bonyolultabb szerkezetű ismétlések aligha vannak.

¹ Az allegoria olyan költött beszédkép, azaz képletes leírás vagy elbeszélés, mely a jelentett dologgal rendszerint teljes párhuzamban van s ezért minden része szándékos képletes értelemmel bír. A jelkép (symbolum) valóságos vagy legalább valóság gyanánt leírt személy, tárgy vagy cselekvés, mely eszmeileg hasonlóságot (analog), de láthatatlan dolgot, könyvünkben jövendő eseményeket jelent. A hasonlóság itt csak bizonyos elvont és lényeges vonásokra szorítkozik, míg a részletek rendszerint pusztán díszítmények, melyek symbolikus jelentéssel nem bírnak, így pl. a justitia ismert szobrában a bekötött szemű nő, a mérleg és kard symbolikus jelentésűek, de már az orr, fül, láb, ruha stb. csak a kép teljességéhez és díszéhez tartoznak. A leírt vagy elbeszélte symbolum hasonlít az allegoriára. De az a különbség, hogy az allegoria szemlátomást költött, mesterségesen kidolgozott képet használ a gondolat kifejezésére, míg a symbolum valódi vagy legalább valóság gyanánt előadott dolgot használ kép gyanánt. Azonkívül az allegoriánál a párhuzam tökéletesebb és konkrét, mint a symbolumnál.

7. Az Apokalypsis magyarázatának fő kérdése, hogy miféle történeti eseményekre vonatkozik annak tartalma. Hogy a három utolsó (20—22.) fejezet, leszámítva a könyv záradékát, a szerző felfogása szerinti utolsó időkről és a világ végéről beszél, az első tekintetre világos. Arról is alig lehet és alig van számbavehető kétség, hogy a könyv középső része (12—19. fej.) lényegében és nagyrészt a római birodalom bűneire és bűnhődésére vonatkozik. Vitás azonban, miféle történeti eseményeket jelent a könyv első része (6—11. fej.). Véleményünk szerint az egész könyvnek egységes tárgya és célja van, t. i. a pogány római birodalom bűnhődésének leírása, ami tetőpontját éri el a második részben (12—19. fej.); ennél fogva az első résznek is valamiképen erre kell vonatkoznia. Mivel pedig az első rész szerkezetileg előkészület a második részre, nem jelenthet az mást, mint a római birodalom bűnhődésének előkészítését, tehát azon rázkódásokat és csapásokat, melyek a birodalom vagy általában a pogány világ hatalmát megingatták s azok végleges bukását előkészítették.

Ezen általános elvek alapján elrendezkedik és kialakul előttünk a könyv első tekintetre chaotikusan zürzavarosnak látszó tartalma és megvilágosodik legalább fő vonásaiban annak látszólag áthatolhatlan homályba burkolt értelme, amely az újabb tudományos exegesis és részben saját felfogásunk szerint lényegében és fő vonásaiban a következő.¹

Az Apokalypsis szerzője magát Jánosnak nevezi, ki Patmos szigetén volt az Isten igéjéért. (1. 1. 4. 9. 22. 8.) Ott megjelent neki mennyei díszbe öltözve «az ember fiához hasonló» alak (t. i. Krisztus), aki látomásokban kinyilatkoztatta a jövőt, mely a könyv tartalmát képezi. Ez a János a második keresztény századba visszamenő és minden kétségen felül álló tanubizonyosságok szerint szent János apostol. Azután a szerző az ember fia nevében hét intő *levelet* ír hét tekintélyes kisázsiai egyházközséghez, melyben azokat bírálja, dicséri és fenyegeti. E levelek, melyek tele vannak mélyértelmű metaforákkal, a könyvnek mintegy kíséző iratai, de valószínűleg nem igazi elküldött levelek, hanem csak irodalmi alakok. (1—3. fej.)

Ezen bevezető rész után kezdődik a jövő kinyilatkoztatása, jelképes látomásokban. A 4. és 5. fejezet a műnek *nyílánya* s egy nagy mennyei jelenetet fest le, mely az ószövetségi könyvekből, a keleti kozmológiákból, a királyi udvartartásból és a zsidó templomi

¹ Amint a nyomdai állapotok javulnak, mindjárt sajtó alá adom az Apokalypsisnek sok évi tanulmányra támaszkodó terjedelmes irodalomtörténetét és magyarázatát.

kultusból s talán a mythológiákból is kölcsönzött vonásokkal, színpadias elrendezéssel állítja elénk az Isten mennyei trónját és udvarát. A trónon ülő drágakő gyanánt ragyog, smaragdszivárvány és villámok környezik s előtte kristálytenger (az égbolt vagy a mennyei ocean) terül el. A trón körül huszonnégy fehér ruhás, aranykoronás öreg (az Isten tanácsa), hét égő lámpa vagyis hét fő szellem és négy mennyei állat (azaz kerub), hat-hat szárnynyal és tele szemekkel, kik éjjel-nappal dicsérik az Urat, mire a huszonnégy öreg citerázva, énekelve, aranycsészékből illatszereket füstölve és leborulva imádja Istent és trónja számolýához teszi koronáját. Az Isten kezében hétpecsétés könyv van, mely a jövő titkait rejti. Senki azt felnyitni nem tudja, csak a trón előtt álló megölt Bárány, Juda oroszlánja (Krisztus), kinek vállalkozása után a négy állat, az öregek és az angyalok seregei nagy hódoló jelenetben imádják és karban magasztalják a trónon ülőt és minden nép megváltóját a Bárányt, kiknek dicsőítő énekét minden teremtmény visszhangozza az égben, a földön, a tengerben és a föld alatt.

Most következik a könyv egyes pecsétjeinek felnyitása, a *pecsétlátomás*. (6—7. fejj.) A négy első pecsét felnyitására egy-egy lovas jelenik meg: fehér lovon nyilas és koronás győző; pej lovon egy férfi nagy karddal, ki elveszi a békét a földről; fekete lovon egy alak, kezében mérleggel, ami az élelmiszerek drágaságát hirdeti; sárga lovon a halál és utána az alvilág s hatalom adatik neki ölni karddal, éhséggel, döghalállal, vadállatokkal. Az ötödik pecsétre bosszúért kiáltanak az oltár alatt levő vértanúk lelkei, de egy kis türelemre intetnek, míg vértanútársaik száma betelik. A hatodik pecsét megnyitására nagy földrengés támad, a nap és hold első-tétedik, a csillagok lehullnak, a hegyek és szigetek elmozdulnak, a királyok, urak és szolgák félelmükben elbujnak. A következő hetedik pecsét felnyitását két előjáték, intermezzo (7. fejj.) előzi meg: egyik a tizenkét törzs vagyis Izrael választottainak — a 144.000-nek — megpecsételése, hogy a közelgő nagy csapások nekik ne ártsanak, másik a minden népből összegyűjtött szentek vagy vértanúk megdicsőült seregének és azok boldogságának bemutatása az égben.

A hetedik pecsét felnyitására rövid előjáték — a mennyei füstölőjelenet — után újabb hetes tünemény sor áll elő, a *trombitavisio* (8—11. fejj.), melyre a hetedik pecsétvisio mintegy szétágazik. Hét angyal lép fel trombitákkal, melyek megfuvása egy-egy csapást idéz elő. Az első négy csapás a földnek, tengernek, folyóknak és égitesteknek egy-egy harmadrészét, illetőleg azok lakóit sújtja és pusztítja el. Sas repül át a színen s háromszoros jajt kiált, ami a

három következő csapást jelzi. Az ötödik trombita szavára a mélységből (a gonosz szellemek lakóhelyéről) fantasztikus sáskák raja tör elő, mely elhomályosítja a napot. E sáskák harcimén alakuak, emberi arccal, arany koronával, vas vérttel, asszonyi hajjal, oroszlánfogakkal és fulánkos skorpiofarkkal, mellyel az Isten jelét nem hordozó embereket kiozzák. A hatodik trombita szavára vértess lovasok tömérdek serege támad az Eufrát mellett. A lovak oroszlánfejúek, kigyófarkuak és szájukból tűz jön ki, mellyel megölik az emberek harmadrészét; de a többi ennek dacára sem tér meg a bálványozásból és egyéb bűneiből.

A peccát- és trombitavisio jelentése egyike az Apokalypsis legvitásabb és legnehezebb kérdéseinek, mely szorosan összefügg a könyvnek mint egésznek értelméről táplált felfogással. Némelyek szerint e visiók az utolsó időkre, mások szerint az egész egyháztörténet folyamára vonatkoznak. De ennek mindegyiknek útjában áll az, hogy a könyv általában közel jövő dolgokról akar beszélni (1, 1. 3. 22, 6.), és hogy a második részben is még csak Róma bukásánál tart, tehát nem beszélhet már az első részben a világ végéről és a későbbi egyháztörténetről. A világ végéről a könyv utolsó fejezeteiben van szó; teljesen valószínűtlen tehát, hogy már az első rész is azt vagy annak előzményeit írná le. Mindez a történeti sorrend teljes felforgatása volna. Amellett az egyháztörténelem korszakai és e látomások közt semmi valószínű párhuzamosság és hasonlatosság meg nem állapítható. Sokan — katolikusok és protestánsok — a peccát- és trombitavisiot a zsidóság bűnhődésére, különösen a hatvanas évek csapásaira és (kivált a 11. fejezetet) Jeruzsálem pusztulására vonatkoztatják. Ámde e visióknak több helyéből kitűnik, hogy ott általában a népekről, keresztényüldöző és bálványimádó pogányok bűnhődéséről, nem pedig zsidókról van szó. (6, 9. skk. 15. 7, 9. skk. 8, 13. 9, 18. 20. 11, 9. sk.) A 11. fejezetnek Jeruzsálem pusztulására való magyarázata is legyőzhetetlen nehézségekbe ütközik, mint látni fogjuk. S ha a könyv első része a zsidóság bűnhődésére vonatkoznék, ez utólagos jövendölés — vaticinium ex eventu — volna, amit különben e helyen tekintélyes katolikus magyarázók is megengednek.¹ Az apokalyptikában ugyan az utólagos jövendölés gyakori; de az illető mindig valami régi profétának tulajdonítják, nem pedig az eseményeknél fiatalabb szerzőnek. Visszakeltevés nélkül multat jövendőlni oktalanság volna.

¹ A zsidó nemzet romlása már Pompejus óta folyamatban volt; a zsidó állam és Jeruzsálem elpusztult 68–70-ben; könyvünk pedig készült 95–96. évben.

S ha a pecsét- és trombitavisiók utólagos jövendölések volnának, azoknak sokkal konkrétebbnek, részletesebbnek és világosabbnak kellene lenni, mint amilyenek.¹

Helyesebbnek látszik az a magyarázat, hogy miként a könyv második és fő része, úgy első része is a római birodalom bűnhődésére és bukására vonatkozik, vagy pedig — amit még valószínűbbnek tartok — az első rész általában az Isten-ország összes ellenségeinek, az egész hitetlen és gonosz óvilágnak, benne a zsidóságnak is, de különösen Rómának bűnhődését és romlását jelenti. Véleményünk szerint a pecsét- és trombitavisiók azon történeti és természeti csapásokat jelképezik, melyek az istentelen és gonosz világra általában, különösen a pogányságra és annak fő képviselőjére, a római birodalomra vártak s annak hatalmát megingatták, és bukását, valamint az Isten országának diadalát, — melyeket a következő második rész ír le — fokozatosan előkészítették. Ilyenek voltak már az I. században a párthusok és germánok támadásai, az ismételve fellépő háború, éhség, dőghalál, földrengés, a Vesuv kitorése (mely akkor világszerte nagy hatást tett s apokalyptikus következtetésekre vezetett); később pedig ilyen csapások voltak a perzsa háborúk, a népvándorlás viharai stb., melyekre a pecsét- és trombitavisiók sok mozzanata csakugyan emlékeztet. Mindezt azonban e visiók nem konkrét alakban és történeti hűséggel, hanem symbolumokban, általános jellemvonásokkal, az apokalyptika szokásos schémái szerint és annak nyelvén írják le.

A hetedik trombitálás előtt megint két nagy intermezzo van beszűrva. (10—11. fejj.) Szivárványkoronás, fénytől ragyogó óriás angyal száll le a földre és tengerre, ki oroszlán módra ordít, mire hét mennydörgés felel olyat, amit a prófétának nem szabad leírni. Az angyal nyitott könyvet ad a prófétának (valószínűleg a már felnyitott hétpecsétés könyvet), melyet ez megeszik és szája édesnek, gyomra keserűnek találja azt, mire parancsot kap újra jövendőlni a nemzetekről. (10. fejj.) Ezek az új jövendölések valószínűleg azok, melyek könyvünk II. részében — a 12. fejezettől fogva — olvashatók. Azután a próféta újabb parancsra *felméri* a templomot az oltárral és imádkozókkal együtt, de a csarnok és a szent város nélkül, melyeket a pogányok fognak tapodni 3¼ évig. (Ez az apokalypsisokban gyakori symbolikus szám, mely a világvégi csapások és üldözések korát jelöli s Dánielből van kölcsönözve.) Akkor, mint

¹ Azt a protestánsoknál elterjedt véleményt, hogy könyvünk első része vagy az egész könyv még a zsidó háború idején készült, a történeti adatok és a könyv tartalma megcáfolják.

a szerző elbeszéli, két tanú fog megjelenni, kik bűnbánatot prédikálnak, tüzet lehelnek s Mózeshez és Illéshez hasonló csodákat tesznek szintén 3¹/₂ évig, melynek elteltével a mélységből feljövő vadállat (Róma? vagy a visszatérő Nero? vagy az antikrisztus?) megöli őket a Sodomának nevezhető nagy városban, hol az Úr megfeszítettett. De hiába örülnek a gonoszok, mert a temetetlenül hagyott tanúk 3¹/₂ nap mulva feltámadnak s mennybe vitetnek, mire nagy földindulás támad, mely a város tizedrészét és hétezer lakosát elpusztítja, míg a többi ijedtében megtér. (11, 1—13.)

Ez a 11. fejezet a Jelenések könyvének talán legnehezebben magyarázható része. Első tekintetre azt lehetne gondolni, hogy a templommérés és a két tanú jelene Jeruzsálem megtörtént pusztulására céloznak. Azonban az ilyen történelmi visszapillantásnak vagy utólagos jóvendülésnek sokkal világosabbnak kellene lenni. A város a történelem tanúsága szerint csaknem egész lakosságával és a benne szorult megátalkodott néppel együtt teljesen elpusztult; szerzőnk tehát erről nem írhatta utólag, negyedszázaddal a köz tudomású tény után, hogy a templom megmarad s a városnak és lakóinak csak kis része vész el, a többi pedig megtér. A két tanú prédikálásáról és vértanúságáról sem tud a történelem semmit. Legfeljebb Ananus és Jézus főpapokra lehetne gondolni, kiket a zsidó háború idején Jeruzsálemben meggyilkoltak és temetetlenül kutyák elé dobtak.¹ De ezek csodákat nem tettek, nem is a rómaiak (= a vadállat) ölték meg őket, hanem az idumeusok és fel sem támadtak, sem mennybe nem mentek, sőt ezekhez hasonló dolgokat sem cselekedtek.

Azért, akik e helyet mindenáron az egykorú történetre akarják magyarázni,² azt vitatják, hogy legalább e fejezet szerzője a zsidó háború vagy Jeruzsálem ostroma alatt irt s a város pusztulását már előre látta, de a templom fenmaradását remélte; a két tanú történetében pedig a háború vagy az ostrom valamely epizódját — pl. a két főpap vértanúságát — közli vagy jósolja meg, talán elferdítve, vagy pedig valami apokalyptikus várakozást ír le. Persze keresztény ember Krisztus jóvendülése után, mely szerint a városban kő kövön nem marad (Máté 24, 2. Márk 13, 2. Luk. 19, 44. 21, 6.), a templom megmaradását nem várhatta, sem a két zsidó főpapot ennyire fel nem magasztalhatta. A szerző tehát csak zsidó (zelóta) lehetett. Azonban zsidó szerző nem nevezte volna a szent várost Sodomá-

¹ Josephus-Flavius, Bell. Jud. IV. 5, 1. sk.

² Az alább említendő kortörténeti magyarázók.

nak és nem vetette volna szemére a keresztrefeszítést. Ámde sokan épen e megjegyzéseket utólagos keresztény beszűrésnek tartják.¹ Csakhogy a beszűrés pusztá föltevés, melyet semmiféle szövegemlék nem bizonyít. Egyébiránt nehézségek még e mondatok kiküszöbölése után is maradnának. Történeti tény, pl. a két főpap meggyilkolását a szemtanúk életében ennyire eltorzítani nem lehetett. Ha a zsidó szerző az elbeszélte eseményt csak várta és az ostrom idejébe képzelte, akkor nem mondhatta, hogy a két tanú a pogányoknak prédikál s hogy a város urai és a tanúk ellenségei pogányok, névszerint rómaiak (a vadállat) lesznek, mert ezek még akkor nem voltak benn a városban. Ha pedig az egész elbeszélés csak a város bevétele utáni időbe képzelte apokalyptikus ábránd, mely nem teljesedett, akkor épen hitelét kellett annak veszíteni s nem szöhetette be a tényektől megcáfolt ábrándot művébe a Jelenések szerzője.

Némelyek e nehézségektől azon föltevéssel akarnak szabadulni, hogy a nagy város, mely a két tanú prédikálásának és vértanúságának színhelye, az eredeti forrásban nem Jeruzsálem, hanem Róma volt, csak a keresztény szerkesztő csinált belőle Jeruzsálemet.² Ámde a két tanú története a szövegben szorosan összefügg a templom felméréseivel, folytatása annak; már pedig ez a dolog természete és a szöveg világos szavai szerint a szent városban, tehát Jeruzsálemben megy végbe. Különben is hihetetlen, hogy zsidó szerző két ilyen nagy prófétát Rómában léptetett volna fel és érthetetlen, hogy mit akart volna azok római szereplésével jelenteni. Sem történeti tény, sem apokalyptikai várakozást nem ismerünk, mely ilyen Rómában játszó mondára okot adhatott volna. Péter és Pál római viselt dolgaira és vértanúságára természetesen zsidó szerző nem gondolhatott; keresztény pedig azokat utólag így el nem ferdíthette.

A templommérés és a két tanú kortörténeti magyarázata tehát megoldhatatlan nehézségekbe ütközik. Azért a régiek nagyrészt és az újabbak közül is sokan az előbbi jelenetet allegorikus értelemben az egyházra, annak a zsidóságtól, a bűnösöktől vagy a külsőségektől való elválasztására magyarázták; a két tanú történetét pedig a világ végére, Illés és társának prédikálására és az antikrisztus korára vonatkoztatták. De a mérés ilyen magyarázata nagyon erőltetett, mert a szerző szemlátomást a jeruzsálemi templomról beszél, nem az egyházzól. Az pedig, hogy e helyen, Róma bukása

¹ Így Vischer, Völter, Spitta, Weiss J., Sabatier, Calmes, Bousset stb.

² Spitta, Calmes.

előtt volnának világvégi jelenetek beszúrva, mikor az utolsó időkről a könyv vége külön és tervszerűleg beszél, a könyv szerkezetével és időrendjével ellenkezik.

A templom felmérése szembetűnőleg jelképes cselekvés (*actio symbolica*), a két tanuról szóló elbeszélés pedig valószínűleg történelmi allegoria vagy allegorikus jövendölés, tehát költött kép, melyhez az eszmét talán a két főpap vértanúsága vagy Illés és társa eljövételének várása, esetleg Péter és Pál római működése adhatta. Ami e képek jelenetését illeti, úgy véljük, hogy a mérésjelenet a templom, oltár és az imádkozók képében az ószövetség belső lényegének és a szellemi Izraelnek megmaradását, a csarnok és a város képében pedig a zsidó kultusz és nép elvetését jelzi. A két tanu története pedig véleményünk szerint az egyház törvényhozó és erkölcs-prédikáló működését, illetőleg a törvény és erkölcs prófétáinak sorsát a világban akarja kifejezni. Az ószövetség megszűntével a keresztény egyház fogja folytatni Mózes és Illés szerepét, de a vadállat, a római birodalomban jelképezett gonosz hatalom üldözi és megöli a törvény és bűnbánat hirdetőit; azonban hiába, mert az igazság és erkölcs mindig feltámad, győz és megdicsőül, míg azok ellenségei bűnhődnek.

A 10. és 11. fejezetben elbeszélte két intermezzo után végre megszólal a hetedik trombita, mely Isten országának és ítéletének elérézését hirdeti. (11, 15—19.)

Itt végződik az Apokalypsis első része. Mindaz, amit eddig elbeszélte, a hét pecsét felnyitását kísérő tünemény volt, tehát csak előkészület a könyv tartalmának kinyilatkoztatásához. Ami ezentúl (a 12. fejezettől fogva) következik, vagyis könyvünk második (Róma-ellenes) és harmadik (világvégi) része, az felfogásunk szerint a hetedik trombitaszóra előálló jelenetek sorozata, a most már felnyitott pecsétes-könyv tartalma, az Apokalypsis fő- és tulajdonképeni tárgya.

A 12. fejezet elején megjelenik az égen egy *napbaöltözött csillagkoszorús asszony*, ki szülni készül; de szembeszáll vele a nagy vörös hétfejű sárkány, mely farkával földrevetette a csillagok egyharmadát és most az asszony fiát fel akarja falni. A megszületett fiú, ki vasvesszővel fogja kormányozni a népeket, égbe ragadtatják az Istenhez; az asszony pedig a pusztába menekül, az Istentől neki szánt helyre, hogy ott maradjon 3½ évig. A napbaöltözött asszony képe az egy egésznek képzelt testi és lelki Izraelt, az ó- és újszövetségi egyházat együttvéve jelenti, melynek elsőszülötte a messiás, Krisztus, többi fiai pedig a hívek, kivált a pogánykeresztények.

A sárkány persze az ördög, ki először az asszony fiát, Krisztust, azután magát az asszonyt, a zsidókeresztény anyaegyházat üldözi. A 3^{1/2} év az üldözés és viszontagság kora.

Utóbbi időben az összehasonlító vallástörténet buvárai közül sokan ezt a képet idegen eredetűnek vélik, némelyek zsidó eszmének, mások a mythológiákból az apokalyptikai hagyomány útján kölcsönzött és átalakított regének. Hivatkoznak arra, hogy a Jelenések ezen képe sok pontban a vele kifejezett értelemmel csak tökéletlenül és erőltetve illik össze, s feltűnő, hogy a hely Krisztus haláláról hallgat, sőt a messiás születéséről, mint az égben történő és jövődő dologról beszél, ami az egykorú zsidó theologia felfogásának felel meg.¹ Azonban meg kell gondolni, hogy nem történelemmel van dolgunk, hanem költői képpel, jelképes látomással, melyben nem szabad történelmi pontosságot keresni; elég, ha a fő és jellemző vonások találók. Általában a kép és jelentés közötti párhuzam ritkán tökéletes; az apokalyptikában pedig általános szabály, hogy minden hasonlatosság sántít. A szerző nem akarja a messiás életét leírni, hanem csak jelezni s e célból annak két végpontját, a születést és mennybemenetelt említi meg, azt is képekbe burkolva. Sőt nem is a multban történt valóságos születésről beszél, hanem a jelen látomásban symbolice megismétlődő születésről, mely nem az égben történik, hanem az égen megy végbe, mint látvány.

Az asszony és a sárkány idegen eredetűnek bizonyítékai gyanánt sokan rámutatnak a mythologiai párbuzamokra. Gunkel és mások a babyloni anyaistenőt, az ég királynőjét, Marduk isten születésének mythosát, a sárkány és Marduk harcát, a világosság és sötétség küzdelmét vélik e visióban felismerhetni, amely hitregéket a zsidók s utánuk a keresztények a messiásra és Rómára alkalmaztak.² Bousset és mások azonkívül utalnak az egyiptomi Isis-Hathor, Horus és Typhon regéjével, a perzsa Ahrimannak Isten-elleni harcával és az Apollo-mythossal való hasonlatosságra.³ Az utóbbit vitatja különösen Dieterich. Az Apollo-mythos szerint Python a sárkány üldözi a várandós Letót, kinek fia egy jövendölés szerint őt meg fogja ölni. Mivel Leto Zeustól fogant, a féltékeny Hera nem engedi szülni, ahol a nap süt. Azért Poseidon Letot egy szigeten a tenger hullámaiba süllyeszti. Python az asszonyt nem találja s eltávozik. Akkor kiemelkedik a tengerből a sziget, Leto megszüli Apollót, ki Pythont megöli. Tagadhatatlan, hogy az említett hitregék, kivált az

¹ Vischer, Spitta, Wellhausen és mások.

² Gunkel, Jeremias Alfr., Gressmann, Bousset stb.

³ Marduk, Horus, Apollo napistenek; Typhon a sárkány.

Apollo-mythos, némely pontban emlékeztetnek a Jelenések asszonyára. De sok és épen lényeges pontokban attól különböznek. A párhuzamok pedig, kivált a babyloniak mesterségesen vannak kiszínezve. Némely képek, pl. az Isten és a gonosz hatalom harca, a nap és a sötétség küzdelme mindenütt maguktól kínálkoztak általános vallási eszméknek, pl. a jó és rossz erkölcsi harcának jelképes kifejezésére. Hogy azonban akár zsidók, akár keresztények közvetlenül pogány hitregéket vettek volna át, az vallástörténeti képtelenség. Idegen eredetű, általános vallási eszméket kifejező képek és jelképek kerülő uton, a költészet és népmondák útján igenis beszivároghattak hozzájuk, de nem a bennük rejlő pogány fogalmak és tanok. Az asszony és a sárkány képe is lehet, hogy mythologiai eredetű; a sárkány képe bizonyos hogy az. De mellékes, hogy a kép honnan származott, csak a vele kifejezett gondolat legyen keresztény. Ez pedig tagadhatatlan.

Az újszülött messiást fenyegető sárkánnyal harcra kelnek az angyalok s kivetik őt angyalaival együtt az égből vagy inkább ledobják az égről. A mennyben nagy örömet okoz a hívek örökös vádlójának eltávolítása. Az egész jelenet tulajdonképen nem az égben történik (mint sok magyarázó érti), hanem az égbolton játszódik le, mint pusztá látvány. Az elbeszélés vagy az ördög kezdetbeli bukására tekint vissza, hogy annak az asszony és fiai elleni dühét megmagyarázza, vagy pedig az ördög hatalmának megtörését jelenti a kereszténység által. Feltűnő, hogy az ördög kivételése előtt Isten színe előtt vádaskodik, tehát az égben tartózkodik, mint Job könyvében (1. sk. fej.) és Zachariás prófétánál (3, 1. sk.) is olvassuk. A zsidó theológia e korban csakugyan azt tartotta, hogy az ördög az alsóbb egek egyikében vagy a levegőben lakik.¹ Szerzőnk vagy úgy képzeli a dolgot, hogy az ördög az alsó egekből szólt az Istenhez, vagy ami valószínűbb, az Istennél vádaskodó ördög csak Job könyvében alapuló drámai megjelenítése az ördög cselszövésének. Ne feledjük, hogy itt csak jelképes látomás van leírva, nem élethű kép vagy valóság.

A pusztába menekült asszonyt — t. i. a zsidók üldözése elől a diasporába, a pogány világba menekült egyházat — tovább üldözi

¹ A hellenista kortól fogva a zsidók hét eget különböztettek meg, melyek emeletek gyanánt sorakoznak egymás fölé. Ezek alatt képzelték a levegőeget (firmamentum). A Lévi Testamentum az alsó egekbe teszi a büntető angyalokat; a szláv Hénok-könyv (alulról számítva) a második égbe helyezi a lázadó angyalokat, a harmadik égbe a poklot; az Izaiás Ascensioja szerint a levegőégben laknak az ördögök. (V. ö. Efez. 2, 2. 6, 12.)

a sárkány; árvizet is bocsát utána vagyis a diasporában is vesztére tör, de sikertelenül, mert az árvizet elnyeli a föld. Akkor a sárkány dühében az asszony többi fiai ellen fordul, azaz üldözést támaszt a pogány világban élő hivek, különösen a pogánykeresztények ellen.

E célra a sárkány két istentelen vadállatot használ eszközkül. Egyik vadállat a tengerből jön fel, hétfejű és tizszarvú, teste pedig párducból, medvéből és oroszlánból (Dánielnek a világbirodalmakat jelentő symbolikus állataiból) van összetéve. Egy feje halálra sebesül, de azért az állat meggyógyul. A gonosz világ imádjja az állatot, mely az ördögtől kapott nagy hatalommal uralkodik a népek felett, káromolja Istent s hadat visel a szentek (a hivek) ellen. A másik vadállat a földből jön fel, csodákat művel, tüzet hoz le az égből, megszólaltatja az előbbi vadállat szobrát, elcsábítja és kényszeríti a világot annak imádására s kizár az adás-vevésből mindenkit, aki nem viseli annak bélyegét. A második állatot könyvünk máshol az első vadállat hamis prófétájának nevezi. (16, 13. 19, 20. 20, 10.) Az első vadállat száma, mely nevét rejti 666. (13. fej.) A tengeri vadállat alatt sokan az antikrisztust vagy annak országát értették,¹ melyet azonban a régiek többnyire a római birodalommal azonosítottak; mások az ördög vagy a bűn országát, az istentelen hatalmat értették;² mások a római birodalmat.³ A sebesült és meggyógyult fej Victorinus szerint a pokolból visszatérő Nero, az antikrisztus; Alcasar szerint a Nero-féle üldözés kiujulása Domitian alatt. Azonban nincs kétség arról, hogy az első vadállat a császárimádó és keresztényüldöző római birodalmat, és igen valószínű, hogy a második állat az asiarchát, s benne a pogányság szellemi hatalmát, a papságot és filozófiát jelenti. A halálra sebzett fej a megsebesült vagy meghalt Nero, a meggyógyult fej vagy állat talán a visszatérő Nero, vagy inkább a Flaviusokban újraéledő császárság. (Visszatekintő jövendölés, vaticinium ex eventu.) A 666-os szám jelentéséről tömredék vita és vélemény van, de a kérdés eddig eldöntetlen; Iranaeus *Δατς:νος*-ra, Ewald és Weyland qesar róm vagy rómimra, ujabban többnyire Neron qesarra magyarázzák, mely szavak betűinek számjegyi jelentése a görög illetőleg héber abéce szerint a 666-os számot adja.

Néhány kisebb jelenet (intermezzo) — úgy mint a Bárány Sion hegyén a 144.000 szüzzel, az ítéletet hirdető, az arató és vért szüretelő angyalok — előre jelzik a szentek vagy az egyház jövendő megdicsőülését, Róma bűnhődését és a jövendő történeti ítéletet. (14. fej.)

¹ Iranaeus, Victorinus, Caes. András stb. stb. s az újabb világvégi magyarázat.

² Sz. Ágoston, Primasius, Beda, Hengstenberg, Tiefenthal, Rohling stb.

³ Hippolytus, Alcasar, Bossuet, ujabban Allioli, Schäfer B. stb.

Azután ismét újabb héttagú visió következik, a *csészevisio*. (15—16. fej.) Mennyei előjáték és ünnepies előkészület után hét angyal lép fel, kik az Isten haragjának hét csészejét öntik ki a világra: a földre, a tengerre, folyókra, a napra, a vadállat trónjára, az Eufratesre, a levegőre, miáltal különféle csapások erednek, t. i. fekélyek, vérré vált vizek, hőség, sötétség, ördögi ösztönzésre a kiszáradt Eufratesen át istenítéletre gyülekező királyok, továbbá villámok, földrengés, jég-eső stb. E csapások a vadállat hiveit és a vérengző gonosz Babylont pusztítják, de ezek bünbánatot nem tartanak.

Azután a 17. fejezetben egy angyal megmutatja a szerzőnek az istenkáromló hétfejű és tizszarvú vadállaton ülő, biborba, aranyba és drágakövekbe öltözött *nagy paráznaszemélyt*, a nagy Babylont, mely a föld királyaival bujálkodik s részeg a vértanúk véréből. A jelenetet maga az angyal magyarázza meg. A vadállat volt és nincs, de visszajön a mélységből s a kárhozatba megy.¹ Hét fejű hét hegy, melyeken az asszony ül és hét király. Öt fej már elesett (meghalt), a hatodik most (t. i. a szerző idejében) uralkodik, a hetedik ezután jön, de rövid időre. Nyolcadik gyanánt lép fel maga a vadállat, mely a hét közül való és a kárhozatba megy. A tiz szarv tiz jövendő király, kik a vadállattal szövetkeznek és a Barányal harcolnak, de legyőzetnek; azután pedig Isten terve szerint elpusztítják és felégetik a paráznát.

A vadállat (mint már a 13. fejezetből kitűnik) a római birodalom, az asszony a szöveg világos célzásai szerint Róma városa,² az állat fejei római császárok,³ de hogy melyek, arról tömérdek vélemény van. (Azok a magyarázatok, melyek e helyet az antikrisztus országára, az ördög vagy a bűn országára általában, a gonosz világbirodalmakra vagy a törökökre, illetőleg ezen országok fővárosára vonatkoztatják, komolyan szóba nem jöhetnek.) Igen figyelemre

¹ Az Apokalypsis az egykorú zsidó theológiával megkülönbözteti a) az alvilágot, infernust, a görög hadest, a héber sheol, a holtak országát (1, 18, 6, 8, 20, 13. sk.); b) a mélységet, a görög abyssost, a föld gyomrát, a gonosz szellemek lakóhelyét, börtönét (9, 1. sk., 11. 11, 7. 17, 8. 20, 1, 3.) és c) a második halál helyét, a pusztulást (görögül *ἀπώλεια*, héberül *abaddon* = interitus) vagy tűzmoesarat (*stagnum ignis*), melyek a kárhozatot vagy poklot, az örök büntetés helyét jelentik (2, 11. 17, 8. 11. 19, 20, 20, 6. 9. 14. sk. 21, 8.).

² Mint már Hippolytus, Victorinus, továbbá Alcasar, Bossuet, Alloli stb. látták.

³ Az első századi római császárok a következők: Augustus Kr. e. 29—Kr. u. 14., Tiberius 14—37., Cajus Caligula 37—41., Claudius 41—54., Nero 54—68., Galba, Otho, Vitellius 68—69., Vespasianus 69—79., Titus 79—81., Domitianus 81—96., Nerva 96—97., Trajanus 97—117. A keresztényüldözés végén uralkodtak: Diocletianus 284—305., Constantinus M. 313—337., Jullianus 361—363.

méltó Alcasar véleménye. Szerinte a vadállat, mint a 13. fejezetben, úgy itt is a bálványozó és keresztényüldöző római birodalom; annak eltűnése és visszatérése, az üldözés megszűnése Konstantin alatt s kiújulása Julián alatt. Az állat fejei az üldöző császárok Nero után, Domitiántól Diocletianig; nyolcadik Julián, kiből a holtak látszó vadállat feltámad, de vele végleg el is vész. Kevésbé valószínű Bossuet véleménye, aki a fejek alatt csak az utolsó üldöző császárokat, Diocletian kortársait érti; a nyolcadik fej, szerinte, a másodszor uralomra jutott Maximianus Herculus.

Újabban az eltűnt és a mélységből nyolcadik császár gyanánt visszatérő vadállat alatt igen sokan, kivált az ú. n. kortörténeti magyarázat hívei, a parthusoktól visszatérő vagy még inkább az alvilágból feltámadó Nerot értik.¹ Történeti tény ugyanis, hogy Nero halála után az a hit terjedt el, hogy a zsarnok nem halt meg, hanem barátaihoz a parthusokhoz menekült, honnan nagy sereggel fog visszatérni és Rómán bosszút állni. Néhány évtized mulva, mikor már az élő császár visszatérését várni nem lehetett, az apokalyptikus irodalom tanúsága szerint a monda a keresztényeknél oda módosult, hogy Nero a pokolból fog visszatérni, mint antikrisztus. Ezt a mondát az ókeresztény írók közül sokan hitték és vallották.

Azonban — eltekintve attól, hogy ilyen mesének valóság gyanánt való előadása könyvünkben keresztény szempontból meg nem engedhető — e magyarázat nem képes teljesen eloszlatni a helynek nagy nehézségeit. Hogyan képzeljük és mit akar jelenteni az, hogy a vadállat hétfejű és egyszersmind önmagának nyolcadik feje? Ha a vadállat a római birodalom, akkor hogyan értsük annak eltűnését, a mélységből való visszatérését és újabb pokolbamenését. Ha a vadállat Nero, akkor hogyan lovagolhat rajta a parázna város? E magyarázat tehát kénytelen a vadállatot kétféle értelemben venni, s alatta majd a birodalmat, majd Nerot érteni. Továbbá a Nero-magyarázat hívei a vadállat eltűnéséből és a hatodik császár jelenlétéből többnyire azt következtetik, hogy e hely a Nero (= az ötödik császár) halálát követő zavarok idején, tehát Kr. u. 68—69-ben keletkezett. Ámde eltekintve attól, hogy a helynek ilyen keletkezése ellenkezik a történelmi adatokkal, a hatvanas évek végén Nerot még a parthusoktól és nem a másvilágból várták vissza, mint könyvünk feltételezi. Domitián alatt pedig, amikor a könyv a történelmi adatok szerint készült s amikor már Nerot a másvilágról várhatták, nem volt veszedelemben a birodalom, mint e vélemény feltételezi s már nem

¹ Már Victorinus is a feltámadó Nerót, az antikrisztust értette alatta.

is a hatodik, hanem legalább a kilencedik császár uralkodott, tehát a vadállatnak már akkor hétnél több fejének kellett volna lenni, legalább ha a fejek az első császártól vannak számítva. E nehézségek megoldására újabb időben a könyv átdolgozásának vagy összetételének foltetéséhez folyamodnak. Azt állítják, hogy e fejezetben egy Nero halála után készült (vagy még régibb) alapszövegnek Domitián idejéből való átdolgozásával és elmagyarázásával, tehát kétféle monda és kétféle kortörténeti vonatkozás összekeverésével van dolgunk. De ez ellenkezik a könyv egységes szerkezetével és az irodalomtörténeti adatokkal; nem is old meg minden nehézséget, sőt újakat szül.

Úgy látszik azonban, hogy szerzőnk, ha nem is fogadta el a Nero-mondát valóságának, mégis felhasználta azt kép gyanánt saját gondolatának és jövendölésének allegorikus vagy symbolikus kifejezésére. A vadállatot csakugyan kétféle értelemben mondja s vele úgy az istentelen üldöző birodalmat, mint annak megtestesülését Nerot jelöli; de a két értelem nála kissé összefoly. Valószínűleg azt akarja mondani, hogy az ő korában uralkodó (és Nerótól¹ a megtestesült vadállattól számítva) hatodik császár, t. i. Domitián után rövid ideig fog uralkodni Nerva, ki után csakugyan visszatér Nero, de nem testben és egyénileg, hanem jelképes értelemben, az üldöző császárokban. Ezeket mint a hét fejen, vagyis a történeti látáshatáron kívül esőket, mint a vadállat vagyis a birodalom istentelenségének és kegyetlenségének folytonos megtestesítőit és mint megannyi második Nerot szerzőnk összefoglalja nyolcadik császár gyanánt a feltámadt vadállat, a feltámadt Nero symbolumában. A tíz szarv vagyis tíz király pedig igen jól ráillik a lázadó helytartókra vagy a népvándorlaskori barbár királyokra, kik először Rómával és gonosz császáraival, a jelképileg visszatért Nerókkal szövetkezve maguk is üldözték a kereszténységet, de azután elpusztították magát a birodalmat és Róma városát.

Következik a 18. fejezetben egy gunyos elegia a nagy Babylon bukása felett, mely szépségre és drámai erőre nézve Shakespeare-nek is becsületére válnék s határozott irodalmi értéke van. Érdekes és jellemző, hogy Rómát legjobban siratják és gyászolják a kereskedők, kik vevőközönségüket veszítették benne. A 19. fejezetben a mennyei szentek diadaléneket zengenek a parázna asszony feletti ítéletről és a Bárány menyegzőjének érkezéséről. (19, 1—10.) Azután megjelenik a nyílt égből az Ige (Krisztus) koronával, véres ruhában, fehér lovon, a mennyei seregek élén s megütközik a két vadállattal

¹ Már Victorinus Nero után Galbától számította a vadállat hét fejét, s hatodiknak vélte Domitiánt.

és a velük szövetséges királyokkal s azok seregeivel. A vadállat és prófétája a tűzmocsárba (pokolba) vettetnek, a többiek pedig megöli az Ige szájából kijövő kard s husukkal jóllaknak az ég madarai. (19, 11—21.) Ez a jelenet az apokalyptikában máshol is említett történeti világitélet. Itten jelképezi Krisztusnak a pogány világ felett a történelem folyamában, kivált az első századokban kivívott győzelmét, a világ meghódítását és megtérését. Az Ige győzelme után egy angyal az ördögöt megkötözi és a mélységbe zárja. (20, 1—3.)

Azután Krisztus a mennyei életre feltámadt vértanúkkal és más szentekkel uralkodik ezer évig. (Regnum millenarium.) Ez az első feltámadás. (20, 4—6.) Az ezeréves uralkodás nem más, mint az egyház élete párhuzamosan az égben és a földön. Az ezer év határozatlan hosszú időt jelent a világ végéig. Ennek elteltével feloldatik az ördög s felbujtja az egyház ellen Gog és Magogot,¹ vagyis az istentelen barbár népeket, sok magyarázó szerint az antikrisztus népét, melyek megostromolják a szentek városát (Jeruzsálemet vagy az egyházat?); de tűz száll le az égből, mely megemészti őket, az ördög pedig véglegesen a tűzmocsárba vettetik. (20, 7—10.) Erre következik az általános feltámadás és a bírói ítélet. (20, 11—15.)

Az ítélet után megújul az ég és föld (21, 1.) s egy angyal megmutatja Jánosnak a földreszállt mennyei Jeruzsálemet, a Bárány jegyesét, mely csapongó képzelettel, mesés színekkel és bizarr keleti pompával van lefestve. A város kiterjedése óriási, fala és utcája csupa arany és drágakő, tizenkét kapuja megannyi gyöngy, világossága az isteni fény (sekiná) és a Bárány, kapusai az angyalok, közepén folyik az élet vize s annak partjánál az életfája, Isten együtt lakik benne az emberekkel, nincs ottan bűn, fájdalom és halál, hódolni járnak oda a királyok és népek s örökké uralkodnak benne az igazak stb. (21, 2—22, 5.)

A mennyei Jeruzsálem eszméje a babyloni világkép alapján fejlődött; azt hitték, hogy minden földi dolognak és városnak, tehát Jeruzsálemnek is eszményi, tökéletes mintája van az égben. A messiási országot pedig a próféták túlzó keleties képekben és színekben írták le, melyeket a későbbi zsidó apokalyptika szó szerint vett s a paradicsom és a földre szállt mennyei Jeruzsálem eszméjével egyesített. Azért a mi Apokalypsisunk mennyei Jeruzsáleméhez hasonló rajzok a talmudban és a későbbi rabbik irataiban is találha-

¹ Gog és Magog hajdan középpázsiai barbár (török-tatár?) népek voltak, melyeket már Ezechiél próféta a messiási ország utolsó nagy ellenségeinek jelképeként használ (Ezech. 38. sk. fej.), kítől az eszme az egész apokalyptikába áttent. A középkorban és újabban is többen a törököket értették alattuk.

tók. De mit akar a keresztény szerző ezzel a fantasztikus zsidó képpel kifejezni? Világos, hogy szószerint nem veheti azt; hiszen már a józanabb zsidó apokalyptikusok sem tekintették az ilyen rajzokat másnak, mint költői képeknek. Könyvünk e zsidó képpel kétségkívül a mennyországot, annak szépségét és boldogságát festi a keleti izlésnek megfelelő tarka színekkel. Szemünk elé akarja állítani a mennyországot, melyet szem nem látott, fül nem hallott, melyet az emberi ész és szív jelen állapotában elképzelni és felfogni nem tud s melyet ma is a keresztény művészet csak költői képekben, a Bibliából összeszedett vonásokkal, sőt sokszor mythologiai diszítéssel tud úgy-ahogy szemléltetni. Szerzőnk tehát megragadta azt a képet, mely az akkori zsidó vallásos költészetben e célra legalkalmasabb volt s a zsidó messiási boldogság képében írta le az újszövetségi megdicsőült Isten-országot, a túlvilági mennyek országát. Hogy ezt a megújult földre helyezi, az csak a zsidó képhez való alkalmazkodás.

Ez az Apokalypsis tartalma és fő vonásaiban tudományos bizonyossággal megállapított s a részletekben is véleményünk szerint legvalószínűbb értelme. De ez a magyarázat csak sok kísérlet és tévedés útján és csak az újabb irodalom- és vallástörténeti kutatások eredményeképpen alakult ki. Nemcsak a régiek, kik a tudományos segédeszközök és előmunkálatok hiánya miatt az Apokalypsis magyarázatában többnyire hamis utakon jártak, hanem az újabb magyarázók is igen különböző magyarázatokat adtak és adnak a könyvnek. Abban többnyire egyetértettek, hogy az Apokalypsis történeti dolgokat akar megjövendőlni; de hogy melyeket és hogyan, arra nézve igen eltérő vélemények voltak s érdekes elméletek és történeti spekulációk születtek.

Az öskereszténység az Apokalypsist vagy annak nagy részét többé-kevésbbé szószerint vette s a világ végére és az utolsó dolgokra magyarázta.¹ E magyarázat hívei többnyire feltételezik, hogy Krisztus a világ végén valami ezeréves országot (regnum millenarium) alapít a földön, melyben híveivel együtt uralkodik. (Chiliasmus.) Azonban a könyv, saját vallomása szerint, közeli jövő dolgokról akar beszélni (1, 1. 3. 22, 6.) s a történelem világánál bizonyos, hogy legalább a vadállat és parázna asszony a római

¹ *Világvégi (eschatologiai) magyarázat.* Ezt követték: Irenaeus, Hippolytus, Victorinus (a két utóbbi másféle magyarázatokkal keverve) és mások; újabban is sokan úgy katholikus, mint protestáns részről megpróbálták azt módosított alakban feltámasztani, névszerint Corn. a Lapide, Kliefoth, Bisping, Krementz, Drach, Cornely, Zahn stb.

birodalomra, annak bűneire és pusztulására vonatkozik, tehát régen megtörtént és elmúlt dolgokra. Az első századokban, mikor a római birodalom későbbi sorsát nem ismerték s a világ végét közelvőnek gondolták, nem csoda ha azt hitték, hogy a római birodalom a világ végéig fog tartani s annak császára lesz az antikrisztus. Mikor azonban a birodalom megdőlt, ez az egész magyarázat is megbukott. Csak annyi igaz, hogy a könyv három utolsó (20—22.) fejezete az utolsó dolgokról szól; a többi a történelem folyamába eső dolgokat akar jelenteni.

A későbbi egyházatyák és a középkori magyarázók nagy része, ha meg is engedték, hogy az Apokalypsisben itt-ott történeti jövendölések is vannak, mégis a könyv legtöbb visiójában dogmatikai és erkölcsi allegoriákat vagy symbolumokat láttak, azaz elvont vallási és erkölcsi eszmék és tanok, a jó és rossz közti külső és belső harc, vagy pedig egyházi intézmények és működések képes leírását.¹ Hogy az Apokalypsisban helyenkint ilyenféle vallási és erkölcsi allegoriák is vannak, az lehetséges. De aki a könyvet komolyan és elfogulatlanul olvassa, kénytelen belátni, hogy az legalább túlnyomó nagy részében történelmi eseményeket akar leírni vagy legalább jelmezni. Sőt maga a könyv világosan ki is mondja, hogy azt akarja leírni, ami történni fog. (Jelen. 1, 1. 19. 4, 1. 22, 6.) Amellett ezek a szellemi és erkölcsi magyarázatok legtöbbször minden tudományos komolyságot nélkülöző képzeletjátékok és csürés-csavarások. Az egész elvont magyarázat tulajdonképen a történelmi tényektől megcáfolt világvégi magyarázat visszavonulása és az Apokalypsis történeti értelmének elejtése volt.

Az Apokalypsis kétségkívül történeti tényeket akar jelezni; de az a kérdés, melyeket. S itt ismét sokféle ágaznak a vélemények. Sokan, kivált a középkor óta azt vélték, hogy a könyv az egyháztörténet, sőt a világtörténet egész folyamát, legalább annak fő és jellegzetes tüneményeit, kivált szomorú eseményeit és csapásait akarja jelenteni, és pedig a szerző korától a világ végéig. A könyv tehát az egész konkrét egyház-illetőleg világtörténet allegóriája vagy pedig jelképes leírása volna.² Némelyek úgy képzelték a dolgot,

¹ Elvont vagy szellemi allegorikus (spiritualis, moralis) magyarázat. Ezt követte egyes helyeken már Victorinus; nagyobb terjedelemben pedig gyakorolták: Tichonius a donatista, sz. Ágoston, Primasius, Caesareai András (másféle magyarázatokkal vegyesen), Beda, Alcuin, Berengaud, Wall. Strabo, a scholastikusok stb. Beda és a későbbiek rendszeren egyháztörténeti, Alcuin világvégi magyarázatokkal keverik.

² Ez az úgynevezett egyháztörténeti vagy világtörténeti magyarázat. Ennek nyomai már a középkor első felében Caes. Andrásnál, Bedánál, Berengaudnál fel-

hogy az Apokalypsis minden visiója vagy visiocsoportja egy-egy történelmi korszakot jelent.¹ Mások szerint, mikor a könyv egyes visiocsoportjai eljutnak egy-egy nagyobb korszak vagy a világ végéig, a következő visiocsoport ismétli a történetet egészen vagy részben, más és más szempontból; szóval a visiocsoportok közt párhuzamosságok (recapitulációk) vannak.² Az egyháztörténeti magyarázók nagy része valamiféle ezeréves országot is állít.³

A világtörténeti magyarázatnak általánosabb és elvontabb alakja az, mely az Apokalypsisban az Isten országának az ördög országához, a világtörténeten végigvonuló istentelen hatalmassághoz s annak különböző megjelenéseivel az egyes világbirodalmakhoz való viszonyát látja megjövendőlvé. Mindezt nem részletesen, konkrét alakban és tényekben hanem csak e viszony főmozzanataiban, nagy korszakaiban, vezető tényezőiben, eszméiben és törvényeiben. Az istentelen világhatalom megjelenései a történet folyamában kezdet óta egymás után fellépő gonosz (isten- és egyházellenes) világbirodalmak: az egyiptomi, asszír-babyloni, méd-perzsa, macedon-görög, római, (germán) és antikrisztusi birodalom. A viszony az Isten országa és a világbirodalom közt örökös harc, melyben az előbbi győz.⁴

találhatók, de főleg Joachim florisi apát fejtette ki azt a XII. század végén, aki azonban sokat szellemi értelemben az egyházra és szerzetesrendekre magyarázott. Őt követték s a történelmi magyarázatot még konkrétan és részletesebben kifejtették: Lyranus Miklós († 1340.), ki folytonos és pontos párhuzamosságot állapított meg az Apokalypsis részei és az egyháztörténet közt s a maga korát a 16. és 17. fejelet közé helyezi; továbbá később a kath. Holzhauser Bert. († 1658.), ki a könyvben az egyháztörténet hét korszakának rajzát látja a világ végéig (11. fejelet), a visiocsoportok közt párhuzamosságot, a 12. skk. fejezetekben ismétlést lát s magát az ötödik kor végére képzelettel; továbbá De la Chétardie (1692.). Ugyancsak az egyháztörténelmi magyarázatot gyakorolják: Wyclif és legújabb időkig a protestánsok, kivált az anglikánok nagy része, — Luther, Bibliander, Mede J. (ki folytonos összefüggő egyháztörténeti magyarázatot ad s magát a negyedik császevisio idejébe képzelettel), Coccejus, Vitringa, Newton a természettudós, Bengel, Ebrard stb. — újabban is némely katolikusok: Verschräge, Michel, Lafont-Sentenac, Chauffard, Rohling stb.

¹ *Korszakos, periodikus magyarázat.* Igy Beda, Berengaud, Joachim, Coccejus, Holzhauser stb.

² Nagyobbmértvű *recapitulatio*kat tételeznek fel: már a III. században Victorinus (a recapitulatio elmélet apja), a középkorban Beda, Berengaud, Joachim apát, a reformatio óta Coccejus, Holzhauser, újabban Ebrard, Hengstenberg, Michel, Lafont-Sentenac, Tiefenthal, Rohling, Weiss B. és mások. Megjegyzendő, hogy a világvégi és az alább említendő diadalmas magyarázat hívei is találnak a könyvben recapitulatiokat.

³ Chiliazták: Joachim apát, Vitringa, Bengel, Chauffard, Rohling stb.

⁴ *Világbirodalmi (reichsgeschichtlich) magyarázat.* Ilyenféle eszmék vannak már Hippolytusnál, sz. Ágostonnál, Caesareai Andrásnál, Bedánál, Berengaudnál. De különösen a XIX. századbeli konzervatív protestáns theologusok fejtették ki e

Az egyház- és világtörténelmi magyarázat sokszor hiú képzelődésekbe tévedt. Sokan erőszakosan belemagyarázták az Apokalypsisba a történelmi eseményeket és azoknak bizonyos felfogását, vagy pedig a saját történet-filozófiájukat, vallási és politikai spekulációikat vagy ábrándjaikat akarták a könyvből igazolni.

Joachim apát a Jelenések könyvére alapította vagy legalább abból akarta bizonyítani az egyház három koráról (status) felállított theoriáját. Ugyanis megkülönböztette *a/* az Atya-Isten korát vagyis a törvény, szolgaság és a házas emberek korát, az ószövetséget; *b/* a Fiú korát vagy Péter egyházát, az újszövetséget, mely a bölcsesség, a betűszerint magyarázott evangélium, a világi papság, a tevékeny élet kora s a nemzetek és Izrael megtéréséig tart; továbbá *c/* a Szentlélek korát vagy szent János egyházát, a világszombatot, a szellemi szabadság, szentség és boldogság korát, mikor a Bibliának a Szentlélektől sugalt szellemi értelméből (spiritualis intellectus) új kinyilatkoztatás, új örök evangélium fog támadni s az egyházban a szerzetesek (kivált egy új contemplatív rend) fognak tanítani és uralkodni. Ez a harmadik kor, mely már szent Benedek óta készül, Kr. u. 1260. évben fog a maga teljességében megvalósulni. Különbözik az Apokalypsis egyes jeleneteiben és visiocsoportjaiban az egyház történetének hét korszaka, azok kimagasló jellegzetes személyei, intézményei és eseményei, illetőleg velük szemben az egyház nagy ellenségei vannak megjövendőülve. E korszakok: az apostolok kora szent János haláláig, a vértanúk kora N. Konstantinig, a hitvallók és doktorok kora Jusztinián császárig, a remeték és szűzek kora Nagy Károlyig, a római hierarchia kora Joachim apát idejéig. A rövid hatodik kor a prédikáló és példaadó szerzetesek s velük szemben az álpróféták és mohamedánok, a nagy romlottság és nagy csapások kora, mely 1260-ig tart. E kor már Joachimra nézve jövő, azért nem is tudja azt konkrét tényekkel, csak általánosságokkal betölteni. Az első hat időszak a Fiú kora. A hetedik korszak a nagy világszombat, a Szentlélek kora. Az Apokalypsis egyes részei történelmi folytonosságban írják le e korszakokat; de ugyanezen korszakok az egyes visiocsoportokon belül is más és más szempontból ismétlődnek, tehát a visiocsoportok egymásra is következnek meg bizonyos tekintetben párhuzamosok is. (Itt Joachim rendszere túlságosan mesterkélt és zavaros.) Megjegyzendő, hogy Joachimot kortársai közül sokan valódi prófétának tartották.

gondolatot, névszerint Hofmann, Hengstenberg, Auberlen sth. A katolikusok közül e felfogás híve Tiefenthal (recapitulációkkal).

A Joachimtól megjövendölt új szerzetesrend alatt némely ferencrendiek a saját rendjüket értették s abban látták az új világ kezdetét. A Joachim teoriájában is lappangó hierarchiaellenes gondolatokat tovább fejlesztve a császárt és pápaságot antikrisztusnak vagy az ő előfutárának mondták s az egyház közeli vesztét jósolták, ami után várták a Szentlélek országát. Így D'Oliva Péter János. († 1297.) Hasonló franciskánuspárti, de még erősebben pápa- és császárelenes magyarázatot adott a Jelenések könyvének De Casale Ubertino minorita (kevéssel 1300. után). Eszerint a nagy paráznaszemély a római egyház; a két vadállat VIII. Bonifác és XI. Benedek pápa, utóbbit jelenti a 666-os szám is. Örömmel ragadta meg ezeket a gondolatokat Wyclif János. († 1384.) Szerinte a pápaság a Jelenések antikrisztusa; a második ezredévben Kr. u. felszabadult az ördög, az egyház megromlott s a világ vége már közel van. Voltak azonban e korban is, kik (mint pl. Lyranus) az efféle forradalmi eszméktől mentes komoly és higgadt egyháztörténeti magyarázatot adtak, Babylon alatt a törököket értették s az antikrisztust rendszeresen a mohamedánismusból várták.

Luther az Apokalypsist eleinte igen lebecsülte, de később, főleg Lyranus nyomán magyarázta. A két vadállat alatt a császárságot és pápaságot érti; az utóbbi a római császárság sebet meggyógyította és képét felállította, mikor a germán római császárságot alapította. Ezt az egyháztörténeti és pápaellenes magyarázatot a régi lutheránusok is többnyire követték, de még inkább a kálvinisták és legfőbbképen az anglikánok, kiknél az mai napig virágzik és sokszor kortani spekulációkba, történeti ábrándozásokba s valóságos pápaellenes fanatizmusba esik. Némely protestánsok kivált a XVII. században külön könyveket is irtak a pápa antikrisztusságának bizonyítására. A XVIII. század óta azonban, legalább a német lutheránusoknál kiszorította az ilyen magyarázatokat az Apokalypsis komoly tudományos feldolgozása, azonkívül sok esetben a racionalizmus, mely általában minden jövendölést, tehát a pápaellenes jövendöléseket is tagadta.¹

A XVIII. század óta német pietista körökben az Apokalypsis történeti magyarázatával kapcsolatban újra felmerült a chiliasmus idealizáltabb alakban, melyet újabb időben katolikus részről is

¹ Már a XVII. században a kálvinista Grotius erősen elítélte a pápaellenes magyarázatot; hasonlóképen a XIX. század közepén az orthodox lutheránus Hengstenberg; ujabban pedig az Apokalypsis legkitünőbb szabadelvű protestáns magyarázója Bousset egyenesen gyermekesnek és tudománytalannak nevezi azt. (Die Offenbarung Johannis. VI. Aufl. Göttingen, 1906. 91. sk.)

igyekeztek az egyháztörténetbe beilleszteni. Bengel (1740-ben) az apokalyptikus számokból bonyolult műveletekkel pontosan kiszámította, hogy az ezeréves ország az ördög megkötözésével és Krisztus eljövételével 1836-ban június 18-án kezdődik. Egyébként a 13. fejelet vadállata alatt a világi hatalom tetőpontján álló pápaságot, a vadállat sebe alatt a pápaságnak a császársággal való küzdelmét, a másik vadállat alatt a jezsuitákat vagy a szabadkőműveseket érti. A XIX. században katolikusoknál és orthodox protestánsoknál el volt terjedve az a vélemény, mely az ezeréves országot a germán római császárságban látta s ennek megszüntétől (1806-ban) számította a Gog és Magog-féle harcokat vagy az antikrisztus korát.¹ Ennek következménye volt, hogy némely Apokalypsis-magyarázók a francia forradalom eszméit, a liberalismust, socialismust, materialismust, a szabadkőművességet stb. a világvég előfutárai gyanánt tüntették fel s a világ közeli végét jósolták, sőt ki is akarták azt könyvünkben számítani.

A mult évtizedekben kivált Francia- és Olaszországban bizarr, de érdekes és a mai világháborút megelőző hangulatokra is jellemző politikai ábrándok és utópiák eredtek az Apokalypsis magyarázata körül. Ime egy-két példa.

Ceresa Antal olasz nyelven megjelent Apokalypsis-magyarázataiban² az Apokalypsist a kereszténységnek a pogányság felett aratott és az idők végén folytatandó győzelméről elég okosan magyarázta, részben Bossuet nyomán. De a könyv végének magyarázata már egészen fantasztikus történelmi ábrándozásba téved. Szerinte Gog és Magog Orosz- és Németország, vagyis a görögkeleti és protestáns népek. Az ezeréves ország (= az egyház élete) végén ezek támadása ellen a latin illetőleg a katolikus népek a pápa vezetése alatt szövetséget kötnek, mely csodás isteni segítséggel harcol és győz az egész földön. A zsidók megtérnek, a mohamedánismus elpusztul, létrejön a katolikus népek világszövetsége a pápa főnöksége alatt. Sőt az emberiség egyetlen boldog és szent néppé lesz, beáll az aranykor, az új világ, az emberiségnek szinte megistenülése, a földre szállt mennyei Jeruzsálem, melynek éltető elemei lesznek a szentségek, kivált az eucharistia. Ez az aranykor úgy látszik végnélkül tart. Hasonló ehhez Chauffard magyarázata.³ Szerinte a trombita-

¹ Igy Hengstenberg, Michel J., Rohling. — Tiefenthal szerint az ezeréves ország az egyház élete a népvándorlástól a renaissance-ig, a pogányság feltámadásáig.

² Ceresa Ant. L'Apocaliste o rivelazione dei destini e del corso storico del genere humano. Genua, 1869—71.

³ Chauffard A. L'Apocalypse et son interprétation historique. Avignon — Paris, 1888. La Révélation de S. Jean etc. Paris, 1894.

visiokban már az antikrisztus kora kezdődik. Az antikrisztus országa egy jövőendő mohamedán birodalom. Az ezeréves ország az egyház további dicsőséges élete a földön az antikrisztus legyőzése után. Chauffard a 666-os számból akarja kiszámítani az antikrisztus eljövételének idejét; de számítása nagyon erőltetett és szemlátomást hamis. Az Apokalypsiból és prófétákból bebizonyíthatónak véli, hogy a XX. század első felében az angol és a német nép katholicussá lesz, a görög schisma megszűnik, kevés idő múlva a török nép feltámad s meghódítja a világot stb.

Egészen újfajta ezeréves országot magyarázott ki az Apokalypsiból Rohling Ágost.¹ Szerinte a hetes visiocsoportok, melyek közt sok párhuzamosság (recapitulatio) van, az egész világtörténet folyamában fellépő eseményeket, kivált a csapásokat jelentik, majd szó szerint, majd képletesen és elvont általánosságban; a csészevisio pedig már főleg az antikrisztus hatalmának megtörésére vonatkozik. Az emberiség körülbelül egy század alatt eléri a hatezer éves kort s eljön a jelen világ vége, melynek előjelei már látszanak. A 13. feje egyik vadállata az istentelen világbirodalom, főleg az antikrisztus birodalma; másik vadállat a hamis tudomány, mely kivált az utolsó időkben fogja bolondítani a világot. A vadállat hét feje az istentelen hatalom megannyi székhelye a Krisztus-előtti és Krisztus-utáni világbirodalmakban, melyek közt hatodik a pogány római birodalom, hetedik az antikrisztus országa. A paráznaszemély ezen gonosz birodalmak székhelye, különösen az antikrisztus országának fővárosa Jeruzsálem. Az ördög megkötözése vagyis az ezeréves ország nem más, mint a szent római birodalom Nagy Károlytól 1806-ig, melynek uralma alatt az ördög hatalma korlátozva volt, de azóta a pogány állameszme (a 13. fejezet vadállata) ismét feltámadt. Az ezer év elteltével a keresztény társadalom ellen hadat indítanak Gog és Magog vagyis az antikrisztustól atheismusba csábított emberiség. Következik az ítélet. De az ezeréves ország csak előképe Krisztus dicsőséges és végnélküli földi uralkodásának. Ugyanis akiket az ítélet életben talál, azok nem halnak meg (v. ö. Kor. I. 15, 51. gör., Thessz. I. 4, 15. skk.), hanem a végítélet után a tűz által megújult és paradicsommá változott földön, a leszállott mennyei Jeruzsálemben boldog és szent életet élnek, szaporodnak s egy új halhatatlan emberi nem ősatyái lesznek. A feltámadt igazak azonban a mennyei boldogságba mennek, sőt oda bizonyos idő múlva a

¹ Der Zukunftsstaat. St.-Pölten, 1894. Erklärung der Apokalypse des hl. Johannes. 1895. II. Aufl. Iglau, 1896.

földi ország egyedei is felvételnek. Az ég és föld anyaga örökké megmarad.¹

Aki az Apokalypsis magyarázatának történetét ismerte, előre tudhatta, hogy a jelen világháború sem fog elmúlni anélkül, hogy azt összefüggésbe ne hoznák könyvünk egyes helyeivel. Így is történt. A külföldi irodalmat tőlünk elzáró censura dacára tudomásunkra jutott, hogy kivált Franciaországban a világháborút és annak kimenetelét is megtalálták könyvünkben s ekként megpróbálták ezt is a nemzeti lelkesedésnek és az entente ügyének szolgálatába állítani. Az apokalyptikus csapások: háború, éhség, döghalál, földrengés stb. sokhelyt szószerint megtörténtek, más csapások, mint az égitestek lehullása és elsötétedése, képletes értelemben teljesedtek vagy még teljesedhetnek, a trónok és országok eltűnésében. A franciák szerint az egyik vadállat a porosz militarismus, másik vadállat a német filozófia és protestáns theologia. Vagy pedig a vadállat az antikrisztus országa, értsd a német birodalom s nem olvastam, de valószínű, hogy Vilmos császárt már megtették antikrisztusnak. Gog és Magog persze Németország és szövetségesei. Magától érthető, hogy Franciaország az Isten országa, a szentek városa. Viszont egy svájci (valami Langelett) külön könyvet írt annak bizonyítására, hogy Gog nem más mint Anglia. Talán még könnyebb lett volna bebizonyítani, hogy Anglia a tengeri vadállat és Gog Oroszország. A negyvenkettes mozsarakat, Zeppelineket, buvárhajókat s a háború egyéb szerszámain is megtalálhatni vélték az Apokalypsisban. Nálunk is jelent meg tavaly egy újságcikk a Budapesti Hirlapban, mely ilyenféle hurokat pengetett. Nemrég (okt. 29.) pedig a Pesti Hirlapban bizonyította be valaki, hogy a tengerből feljövő hétfejű vadállat az entente, a nagy parázna, mely rajta ül Anglia s mindezek pusztulását a 17. sk. fejezet írja le.

Kérdés, mit tartunk az Apokalypsisnak világtörténeti jelentéséről?

Minden effajta egyház- és világtörténeti magyarázat teljesen elhibázott dolog s minél konkrétebb és pontosabb akar lenni, annál rosszabb. A mai exegetikai tudomány az Apokalypsist az egykorú történet, az apokalyptika és a sok pontban helyes uton járó ókeresztény hagyomány világánál a fő vonásokban tudományos bizonyossággal, még sok lényegtelen pontban is legalább erős valószínűséggel

¹ Ismeretes, hogy Rohling szereti a furcsaságokat. Szerinte nincs megcáfolva az, hogy a mózesi teremtéstörténet napjai huszonnégy órák; azonban a világ hatezer évig fog tartani. (Erkl. der Apok. 25. sk.) Ismeretesek a talmud ellen felhordott, részint alaptalan, részint túlzott vádjai is.

magyarázza, mint láttuk; de ez a tudományos magyarázat a történeti vagy épen politikai magyarázatokat kizárja és az ábrándok világába utalja.

Mivel ilyen történelmi jövődölésekre vallási és erkölcsi szempontból szükség nincs, semmi értelme és célja nem volna az egyház- vagy világtörténet részletes kinyilatkoztatásának. Csak a kíváncsiságnak tenne az szolgálatot, ami ellenkeznek Isten bölcsességével. Sőt a jövő teljes leleplezése zavarná a dolgok természetes menetét, az emberiség munkáját és lelki nyugalmát, megkötné a szabadakaratot vagy pedig ki volna téve a meghazudtolás veszedelmének — ha világos volna; ha pedig homályos és érthetetlen volna, akkor meg épen semmi okos célja nem volna, mert soha sem lehetne annak valódi értelmét és igazi teljességét biztosan megállapítani. Hiszen a homályos jövődölést egy kis mesterkedéssel mindenre lehet alkalmazni. (Lásd pl. az apokrif apokalyptikát vagy a Ps. Malachiás-féle pápajövődöléseket.)

S ha magát a könyvet tekintjük, azt látjuk, hogy annak nagy része, kivált első része nem elég konkrét és határozott arra, hogy az egyház- vagy világtörténelem rajzának igényével lépjen fel. A képek sorozata (eltekintve a Róma-ellenes résztől) a történelem eseményeire és folyására észrevehetőleg nem is hasonlít. Ha helyes volna a történelmi magyarázat, akkor a jövődölések egy részének már teljessédni kellett volna. Már pedig eddig másnak, mint Róma bukásának és az egyház általánosságban vett diadalának teljességét kimutatni nem lehet. S mivel a könyvben legalább nagyjában időrend van, ha a második rész Róma pusztulására vonatkozik, amihez kétség nem fér, akkor az első rész csak ennél régiebb, nem pedig újabb eseményekre célozhat, tehát nem beszélhet a Róma bukását követő egyháztörténetről.

Továbbá a történelmi magyarázat hívei közt az egyes jelképek történeti jelentésének megjelölésében a legnagyobb véleménykülönbség és önkény uralkodik s az egyház- és világtörténelmi magyarázat eddig megkísérelt módjai mind meghiusultak. Róma pusztulásától és a kereszténység diadalától eltekintve, nem sikerült az Apokalypsis látomásai és a világtörténelem eseményei közt semmi konkrét, részletes és szembetűnő párhuzamot találni. Minden felállított párhuzam önkényes és erőltetett, mely mellett akárhány más ép oly jogosult vagy jogosultabb lehetséges. Homályos és képes beszédeknek, pláne jelképeknek az a természete, hogy határozatlanságuk és elvontságuk miatt sok dologra ráillenek vagy ráalkalmazhatók. Róma siratása a Jelenések 18. fejezetében pompásan ráillenek

Párisra vagy Londonra, ha azok elpusztulnának. S a germán Siegfried és a sárkány mondáját meglepően lehetne Németország mai küzdelmére alkalmazni. Amellett a történelmi magyarázók könyvünk tartalmának legnagyobb részét a multa vonatkoztatják. Mindegyik feltételezi, hogy a történet folyásából már kevés van hátra, hogy ő az utolsó korszakban él, hogy közel a világ vége. Azonban eddig az idő minden ilyen magyarázatot és számítást megcáfolt, a történelem a kitűzött határidőkön minden baj nélkül áthaladt.

Ehhez járul, hogy a történelmi magyarázat könnyen történelmi ábrándozássá és utópiák költésévé fajul, ami mint már láttuk, többször meg is történt. Sőt az ilyen magyarázatok igen alkalmasok a vallási viták és ellentétek kiélesítésére és elmergesítésére, a nemzeti és társadalmi gyűlölet élesztésére, sőt forradalmi hangulatok szítására. Ha a protestánsok a római egyházban látták a parázna-személyt és a pápában az antikrisztust, a katolikusok erre azzal feleltek, hogy Luther a vadállat és a protestantizmusban szabadult fel az ördög. A középkori rajongók szerint a császár és pápa a két vadállat; az újabb konzervatívok szerint a francia forradalom vagy a szocializmus az antikrisztus országa. Az olaszok és franciák Orosz- és Németországban, sőt a világháború alatt Németországban és szövetségeseiben, a németek viszont Angliában vélték Gog és Magogot felismerhetni.

A történelmi magyarázatok közt még legelfogadhatóbb a világbirodalmi magyarázat, mert legkevésbé konkrét, legjobban hasonlít az alább említendő egyháziadalmi magyarázatra és egy kétségtelen történetbölcseleti igazságot állapít meg a könyvben, az Istenország folytonos küzdelmét a gonoszság hatalmával. De ennek is hibája, hogy a két ország harcát nagyon általánosítja, mikor abba az ókori világbirodalmakat is belevonja; holott valójában az Apokalypsis eredetének és céljának tanúsága szerint csak Krisztus egyházának vagy a kereszténységnek harcairól és győzelmeiről szól.

A Jelenések könyvének világ- és egyháztörténelmi magyarázata tehát minden tudományos érték nélkül való spekuláció és ábrándozás. Azok a kísérletek pedig, melyek könyvünkben a világháborúra való célzásokat keresnek, ép oly kevéssé vehetők komolyan, mint a régi protestánsok pápaellenes magyarázatai. Egyik úgy mint a másik a tájékozatlanság vagy a gyűlölködő elfogultság terméke.

Az Apokalypsis magyarázata a régiek egy pár egészséges gondolatára támaszkodva csak a XVI. században kezdett a helyes kerékvágásba zökkenni, s a XVII. század nagy katolikus magyarázóit találták meg a helyes utat, mely a könyv tudományos megértéséhez

vezet. Tudós és szabadelvű protestáns exegeták véleménye szerint is¹ Alcasar Lajos jezsuitáé az érdem, hogy (1614-ben) a könyv tudományos megértésének alapjait lerakta; bár gondolatai még kezdetlegeseek, melyeket a későbbi kor tovább fejlesztett s a legújabb kor tökéletesített, kijavított és tudományosan megokolt.

Már régebben a Tichonius-féle iskolában² felmerült az a gondolat, hogy az Apokalypsisben tulajdonképen a kereszténység diadala a pogányság, kivált Róma felett van megjövendőlvé. Ezt érezték azon egyházatyák is, akik a könyvet a világ végére magyarázták. Csak abban tévedtek, hogy a zsidó apokalyptikus eszmék befolyása alatt Róma bukását s Krisztusnak és egyháznak a pogányság feletti diadalát összekötötték az utolsó időkkel. Azt hitték, hogy a római birodalom megéri a világ végét, mely nincs igen messze, tehát Róma lesz az antikrisztus országa s maga az antikrisztus római császár. De mikor a nyugat-római birodalom elbukott s a birodalom kereszténnyé lett, annak világvégi szereplésével együtt a könyvnek Róma bukására való vonatkozását is feladták, s a pogányság feletti diadal egészséges gondolatát háttérbe szorította előbb a középkor szellemi magyarázata és allegorizálása, később pedig az idétlen egyháztörténeti magyarázat. Csak a XVI. században tört magának utat az a meggyőződés, hogy a könyv (eltekintve a három utolsó végtörténeti fejezettől) sem nem a világvég rajza, sem nem elvont dolgok allegóriája, sem nem teljes egyháztörténelem, hanem az egyház diadalának leírása a zsidóság és a pogány római császárság felett. Ez az úgynevezett *egyházdiadalmi (triumphalis) magyarázat*. Eszerint az Apokalypsisban azon harc és győzelem van jelképesen megjövendőlvé, melyet a kereszténység és egyház az első századokban a hitetlen zsidóság és az istentelen, keresztényüldöző római pogányság felett aratott; azonkívül talán másodsorban (tipikus vagy mystikus értelemben) az egyháznak minden időben aratott győzelmei ellenségei felett. Többnyire azt vélik, hogy a könyv első része (6—11. fej.) a zsidóságnak, a könyv második része (12—19. fej.) pedig Rómának és a pogányságnak bűnhődésére és pusztulására vonatkozik s az első rész utólagosan ex eventu van leírva. (Jeruzsálem s vele a zsidó állam elpusztult Kr. u. 70-ben, könyvünk pedig készült Kr. u. 95—96-ban.)³

¹ Bousset, Die Offenbarung Johannis. 94. v. ö. 91. l.

² Kivált sz. Ágostonnál, Primasiusnál és Bedánál.

³ A Tichonius-féle iskolában megpendített gondolatoktól eltekintve a triumphalis magyarázatot megalapította Salmeron († 1585.), rendszeresen és részletesen kidolgozta Alcasar (1614-ben), tovább fejlesztette és módosította Bossuet (1689-ben),

Ennek a triumphalis magyarázatnak ismét két alakja van. Némelyek szerint az egyház diadala a könyvben csak többé-kevésbé elvontan, általánosságban, nagy vonásokban, ideális képekben, fontos és jellegzetes tüneményeiben, történelmi törvényeiben van bemutatva, de konkrét történeti események és személyek ritkán vannak jelezve, annál kevésbé részletesen leírva. Ezt nevezem *elvont triumphalis magyarázatnak*.¹ Mások szerint könyvünkben a zsidóság és Róma bűnhődése vagyis pusztulása és az egyház győzelme részletesen, konkrét vonatkozású képekben van leírva, az egyes események sőt sokszor személyek felismerhető megjelölésével. Vagyis a könyvben tulajdonképpen allegorikus vagy symbolikus egyháztörténelem van, de nem az egész, hanem csak a küzdelem és győzelem korának, az első századoknak története. Ezt nevezem *konkrét vagy történelmi triumphalis magyarázatnak*.²

A triumphalis magyarázat mindenesetre legjobban megfelel úgy az Apokalypsis természetének és az irodalmi analógiáknak, mint a történeti körülményeknek és a theologiai szempontoknak. Nemcsak hogy beleillik a kortörténetbe, hanem a könyvet igen helyesen a szerző korából nézi és abból igyekszik megérteni. Nagyszerű történetbölcséleti perspektívát nyújt, anélkül hogy az exegetát a szöveg és a történelem erőszakos csűrés-csavarásába és meddő egyeztetésébe vagy a világvég zsidós és fantasztikus rajzába kényszerítené. Azonban véleményünk szerint az Apokalypsis a zsidóság legyőzetéséről külön nem szól, hanem első részében a gonosz világra várakozó csapásokról általában, második részében pedig Róma és a pogányság bűnhődéséről különösen. A zsidóság bűnhődése és legyőzetése az első részben csak az általános bűnhődés keretében, befoglalólag, implicite van leírva. Továbbá a triumphalis magyarázat két alakja közül jobb az első, az elvont, mert a történetbölcséleti és egyháztörténeti igazságokra szorítkozik és kevesebb történelmi problémát csinál; de a második is jó, ha csak fő vonásokban állapítja meg a római birodalom bukásában a jövendölés teljese-

kövétek Calmet és mások. Ujabban e magyarázatot több-kevésbé önállósággal alkalmazták Allioi, Aberle, Schäfer B., Belsér s az újabb katolikus magyarázók közül többen; a protestánsok közül ezt kövétek főleg Grotius és Eichhorn.

¹ Nyenformán magyaráznak Alcasar (ki sok részletben, allegoriát, a zsidóellenes részben ex eventu jövendölést lát), Schäfer B. (recapitulatiókkal), Belsér (világbirodalmi magyarázattal keverve).

² Így Bossuet (ki e magyarázat szerzője, bár néha erkölcsi allegóriákat és recapitulatiókat is feltételez), Calmet, Allioi (ki a könyvet közvetve az utolsó időkre is vonatkoztatja), Ceresa (ki elvontabban és recapitulatiókkal, sőt világvégi utópiákkal magyaráz) stb.

dését vagy legfeljebb csak egyes szembetünő párhuzamokra mutat rá, de nem megy bele abba, hogy Róma pusztulásának történetét az Apokalypsisben részletesen kimutassa. A dolog lényegében mi is az elvont triumphalis magyarázatot követjük, de az alább említendő kortörténeti és vallástörténeti magyarázat értékes elemeinek felhasználásával.

Az utóbbi században a szabadelvű protestáns theologusok az Apokalypsis nagy részét az egykorú történetre vonatkoztatják. Ez a *kortörténeti (zeitgeschichtlich) magyarázat*, melyet a könyv egyes részeinél bizonyos megszorításokkal némely katolikus theologusok is alkalmaznak.¹ A kortörténeti magyarázat szerint könyvünk a szerző korának állapotait és eseményeit írja le (ex eventu), azonkívül a közel jövőt, és pedig az utóbbit emberi előrelátásból, sejtésből, a kor várakozásai, hangulatai és érzelmei szerint. Így fogják fel az Apokalypsis értelmét azok is, akik újabb időben a könyv egységét és egy szerzőtől, egy időben való eredetét tagadják.² Azonkívül sokan az Apokalypsis tartalmának, képeinek sőt tanainak egyrészt vallástörténeti hatásokból, pogány eszmékből is hitregékből származtatják s az ilyen részeknek legalább forrásukban és eredeti alakjukban mythologiai jelentést tulajdonítanak.³

Kétségtelen, hogy az Apokalypsis némely helyei az egykorú eseményekre vonatkoznak vagy céloznak és azok hatását, valamint a kortársak várakozását és hangulatát tükrözik vissza. Ezt a történeti kutatások bebizonyították. De a szabadelvű protestáns exegesis a dolgot túlozza. Az Apokalypsis legnagyobb része jövendölés akar lenni, nem pedig korfestés s nem lehet tagadni, hogy legalább a római birodalom bukására és a kereszténység győzelmére vonatkozó helyek beteljesedtek és pedig sok részlet is meglepőleg teljessédt. Pedig ez a bukás és ez a győzelem, bármily magától értetődőnek látszik is most utólag, az első század végén emberi számítással

¹ Az Apokalypsist kisebb-nagyobb terjedelemben kortörténetileg magyarázták a következő protestánsok: Corrodi, Bleek, Ewald, Lücke, De Wette, Volkmar, Düsterdieck, Hilgenfeld, Wellhausen, Jülcher, Bousset stb., kikkel egyetért Renau. Katolikus részről egyes helyeket már a XVII. században Alcasar és Mariana az egykorú történetre vonatkoztattak; újabban pedig e magyarázatot nagyobb terjedelemben gyakorolják Calmes és mások, anélkül hogy némely protestánsok rationalista következtetéseit elfogadnák.

² Lásd fentebb.

³ *Vallástörténeti (religionsgeschichtlich) magyarázat*. Így főleg Gunkel (babiloni elemekből, kivált a sárkánymythosból), s mérsékeltbb alakban Bousset (inkább perzsa befolyásból). Mások mint Jeremiás Alfr., Calmes (kath.), Allo Bern. (kath.) stb. a mythológiákat csak némely képek forrásának tekintik, melyekkel a szerző keresztény eszméket fejezett ki.

előrelátható, természetes uton valószínű, sőt józanul remélhető sem volt. A kortörténeti magyarázat félreérti vagy elferdíti a könyv értelmét, mikor a szerzőtől minden jövőbelátást megtagad és sok olyan dolgot erőszakosan és alaptalanul az egykorú történetre magyaráz, ami a szöveg világos szavai és az apokalyptikai párhuzamok szerint kétségkívül az óvilág végére és a jövőre vonatkozik. (Ilyen pl. a pecsét- és trombitavisiok nagy része, a 11. fejj., a Nero visszavárására magyarázott helyek.) Abban is hibázik, mikor csaknem kiküszöböli a könyvből a nagyobb méretű allegoriát és symbolikát s úgyszólván mindent szósz szerint vesz benne vagy csak kisebbszerű metaforákat tétélez fel. Az apokrif apokalypsisok példája bizonyítja, hogy ez az irodalmi műfaj nagyon bőségesen használja a képes beszédet és pedig a nagyszabású, bonyolult szerkezetű, szokatlan és legmerészebb képeket is.

Hogy némely eszmék, képek és kifejezések a mythológiákból vannak a néphit és apokalyptikai hagyomány útján kölcsönözve, azt meg lehet engedni és nem is lehet tagadni. Ilyen régi hagyományok az egykorú zsidóságban és az őskereszténységben a gazdag apokalyptikus irodalom tanúsága szerint csakugyan forgalomban voltak. De ez a kölcsönzés bármily érdekes is irodalomtörténeti és vallástörténeti szempontból, nem érinti a könyv lényegét, kivált hit- és erkölcsstani és prófétai értelmét, legfeljebb megvilágítja azt. Ha egyszer a képeket nem kell szósz szerint venni, akkor mellékes, hogy honnan vannak kölcsönözve. Keresztény szónokok és költők ma is szoktak mythologiai képeket használni saját gondolataik kifejezésére, anélkül hogy ezáltal a hitregéket igaznak tartanak vagy tanítanak. (Pl. sárkány, Hádes, muzsa, nemtő, az élet fonala stb.) Szerzőnk is ezen idegen eredetű képekkel nem pogány eszméket és tanokat akart közölni — amit akár zsidó, akár keresztény szerzőről feltételezni lehetetlen — hanem szemlátomást keresztény gondolatokat vagy általános vallási eszméket akart kifejezni. Úgy van a dolog, mint mikor az építőmester pogány templomok köveiből épít keresztény templomot vagy a szobrász Jupiter szobrából önti Krisztus képét. Azonkívül Gunkel és mások nagyon túlozzák a dolgot, mikor mythologiai elemeket és pogány eredetű gondolatokat látnak ott, ahol egyszerűen a szerző képzelete vagy a minden vallásban egyformán nyilatkozó természetes ész és szív dolgozott.

Az előadottakból kitűnik, hogy az Apokalypsis a világ- és egyháztörténet folyásáról vagy épen a mai világháborúról nem beszél. A könyvnek legnagyobb része inkább az őskereszténység történetével és lelki világával foglalkozik, mint a messze jövővel. Egyáltalában

a könyv sokkal realisabb, józanabb és kevésbé fantasztikus, mint az exegesisben járatlan világi és papi közönség hiszi. Lehet, hogy ennek megállapítása sokat levon a könyv érdekességéből a képzelődésre és mysticismusra hajló emberek szemében, de annál jobban növeli annak értékét és érdekességét a komoly tudomány előtt.

Történetbölcséleti igazságokat és tanulságokat igenis lehet az Apokalypsiból levonni; fel lehet benne az egyháztörténet általános jelenségeit, irányát és törvényeit ismerni. S miként az egész világtörténet folyamában, úgy a jelen világháborúban és annak következményeiben is teljesedni fog a könyv alapgondolata, t. i. hogy a kereszténységgel szembeszálló új pogányság is, úgy mint a régi megbukik, az elbizakodott, önistenítő, erkölcstelen, egyházüldöző modern antikrisztusi hatalom épűgy, mint a pogány Róma, megdőöl, elpusztul s minden viszontagságból és harcból diadalmasan fog kikerűlni és a világ végéig folytatni fogja világot átalakító és boldogító működését Krisztus egyháza.